

ทรัพยากรประมงในอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์

วารินทร์ ธนาสมหวัง

ผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดการประมง

บทนำ

ทรัพยากรประมงน้ำจืดโดยเฉพาะจากแหล่งน้ำขนาดใหญ่ทั้งแหล่งน้ำนิ่ง ได้แก่ หนอง บึง กว๊าน อ่างเก็บน้ำเขื่อนต่างๆ และแหล่งน้ำไหล ได้แก่ แม่น้ำ ลำคลอง แคว แหล่งน้ำจืดแต่ละประเภทมีศักยภาพการผลิตชนิดและโครงสร้างประชากรสัตว์น้ำต่างกัน ตลอดจนมีปัจจัยภายนอกและภายในที่มีอิทธิพลต่อกำล้างการผลิตของแหล่งน้ำต่างกัน (กรมประมง, 2554) แหล่งน้ำเหล่านี้เป็นแหล่งผลิตอาหารโปรตีนราคาถูกให้แก่คนไทยระดับรากหญ้าอย่างต่อเนื่อง โดยเป็นความมั่นคงทางด้านอาหาร ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานให้แก่ประชาชนคนไทยที่อาศัยโดยรอบแหล่งน้ำและบริเวณใกล้เคียงได้มีปริมาณอาหารเพื่อการบริโภคอย่างเพียงพอ มีความหลากหลายของประเภทอาหารที่ได้รับ และอาหารนั้นมีคุณภาพ มีคุณค่าทางโภชนาการและความปลอดภัย รวมทั้งประชาชนสามารถเข้าถึงอาหารอันเกิดจากการกระจายอย่างทั่วถึง ผลผลิตสัตว์น้ำจืดในแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ถือว่าเป็นทรัพยากรประมงอันทรงคุณค่า นอกจากเป็นแหล่งอาหารโปรตีนแก่ชุมชนยังก่อให้เกิดการจ้างงาน และการสร้างรายได้ อย่างไรก็ดีตาม เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นและประเทศได้พัฒนามากขึ้นทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ย่อมส่งผลให้ทรัพยากรสัตว์น้ำที่มีในแหล่งน้ำธรรมชาติถูกนำมาใช้ประโยชน์มากขึ้น เพื่อตอบสนองต่อความต้องการบริโภคสัตว์น้ำของประชากรที่เพิ่มขึ้น ทำให้ทรัพยากรประมงในแต่ละแหล่งน้ำมีแนวโน้มลดลงอย่างมาก ปัญหาดังกล่าวนี้นับวันจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น

อ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์เป็นแหล่งน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและเป็นแหล่งประมงขนาดใหญ่ที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทยเกิดจากการที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ก่อสร้างเขื่อนปิดกั้นลำน้ำพองและลำน้ำเชิญเมื่อปี 2509 ตัวเขื่อนเป็นหินถมแกนดินเหนียว มีความยาว 885 เมตร สูง 32 เมตร ระดับสันเขื่อนอยู่ที่ +185 เมตร (รทก.ระดับน้ำทะเลปานกลาง) สันเขื่อนกว้าง 6 เมตร ฐานเขื่อนกว้าง 120 เมตร มีพื้นที่ผิวน้ำประมาณ 256,250 ไร่ ความจุ 2,263 ล้านลูกบาศก์เมตร โดยมีอาณาเขตติดต่อ 2 จังหวัด 5 อำเภอ คือ อำเภออุบลรัตน์ อำเภอหนองเรือ อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น และอำเภอโนนสังข์ อำเภอศรีบุญเรือง จังหวัดหนองบัวลำภูต่อมา กฟผ. ได้ทำการปรับปรุงเขื่อนอุบลรัตน์เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการบรรเทาอุทกภัยให้สูงขึ้น และเป็นการเสริมความปลอดภัยให้แก่ตัวเขื่อนโดยการเสริมสันเขื่อนจากระดับ +185 เมตร (รทก.) เป็นที่ระดับ +188.10 เมตร (รทก.) ส่วนฐานเขื่อนด้านท้ายขยายจากเดิมซึ่งกว้าง 120 เมตร เป็น 125 เมตร โดยเริ่มดำเนินการตั้งแต่ปลายปี 2527 และปรับปรุงแล้วเสร็จเมื่อต้นปี 2530 เขื่อนอุบลรัตน์เป็นเขื่อนอเนกประสงค์ ซึ่งใช้ประโยชน์ได้หลายด้านทั้งด้านเกษตรกรรม ด้านการผลิตกระแสไฟฟ้า ด้านการท่องเที่ยว และด้านการประมง (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, 2549)

อ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์เป็นแหล่งน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ โดยเป็นแหล่งผลิตอาหารโปรตีนราคาถูก นอกจากนี้ ยังก่อให้เกิดอาชีพในการจับสัตว์น้ำและแปรรูปสัตว์น้ำ เป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของครอบครัว และการเกิดจ้างงานต่อเนื่องไม่ว่าจะเป็นการทำเครื่องมือประมง การค้าขาย และการแปรรูปสัตว์น้ำ จนในอดีตจัดเป็นครัวของคนอีสาน อย่างไรก็ตาม การจับสัตว์น้ำมาใช้ประโยชน์เกินศักยภาพการผลิตตามธรรมชาติ การลักลอบทำการประมงด้วยวิธีผิดกฎหมาย และการนำสัตว์น้ำมาใช้ประโยชน์อย่างไม่คุ้มค่า ทำให้ปริมาณสัตว์น้ำและความหลากหลายของพันธุ์สัตว์น้ำที่จับได้ลดลงอย่างมากในปัจจุบัน ซึ่งหากไม่มีการบริหารจัดการที่ดีทรัพยากรประมงในอ่างเก็บน้ำมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง

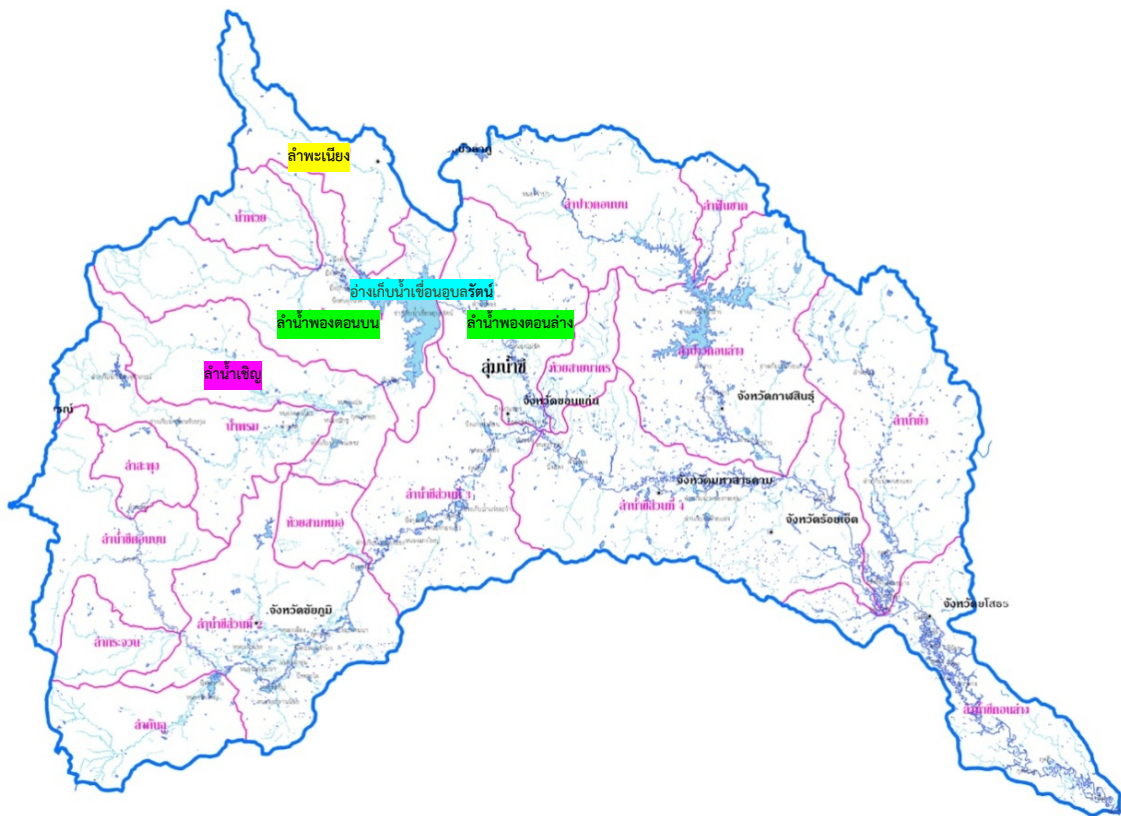
แหล่งน้ำของอ่างเก็บน้ำ

แหล่งน้ำของอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์ประกอบด้วยลำน้ำที่สำคัญ 3 สาย คือ ลำน้ำพอง ลำน้ำเชิญ และลำพะเนียง (รูปที่ 1)

- ลำน้ำพองแบ่งออกเป็น 2 ตอน คือลำน้ำพองตอนบน มีต้นกำเนิดจากภูกระดึงและเทือกเขาสันปันน้ำของกลุ่มน้ำป่าสักกับกลุ่มน้ำชี ไหลผ่านอำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย แล้วไหลลงสู่อ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์โดยตรง ลำน้ำพองตอนล่างช่วงที่อยู่ท้ายเขื่อนไหลไปทางทิศตะวันออกจนกระทั่งผ่านทางหลวงหมายเลข 2 (ถนนมิตรภาพ) แล้ววกลงทางทิศใต้ไหลลงแม่น้ำชีทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของตัวจังหวัดขอนแก่น

- ลำน้ำเชิญ มีต้นน้ำจากเทือกเขาในบริเวณอุทยานแห่งชาติน้ำหนาวด้านอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ไหลลงทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ผ่านอำเภอกอนสาร อำเภอชุมแพ ไปบรรจบกับลำน้ำพรมที่อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น แล้วไหลลงสู่อ่างเก็บน้ำอุบลรัตน์ รวมความยาวของลำน้ำตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงขอบอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์ประมาณ 180 กิโลเมตร

- ลำพะเนียงมีต้นกำเนิดจากเทือกเขาสันปันน้ำในเขตอำเภอนาดูน จังหวัดเลย ไหลผ่านอำเภอนากลาง อำเภอเมือง อำเภอศรีบุญเรือง แล้วไหลลงสู่อ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์บรรจบกับลำน้ำพองในเขตอำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู มีความยาวตลอดลำน้ำประมาณ 150 กิโลเมตร

รูปที่ 1 แผนที่อ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์และลำน้ำที่เกี่ยวข้องเนื่อง

ความหลากหลายและกำลัการผลิตสัตว์น้ำ

การสำรวจชีวประมงในอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์ตั้งแต่ปี 2508 ก่อนการก่อสร้างเขื่อนจนถึงการสำรวจครั้งสุดท้ายเมื่อปี 2554 พบว่าพันธุ์ปลาที่มีจำนวนมากที่สุดถึง 76 ชนิด ในเขื่อนก่อนกักเก็บน้ำในปี 2508 (Sidthimunka *et al.*, 1967) หลังจากนั้นจำนวนลดลง และน้อยที่สุดจำนวน 27 ชนิด ในปี 2528 (ครรชิต, 2528) ความหลากหลายของพันธุ์สัตว์น้ำแตกต่างกันค่อนข้างมากในแต่ละช่วงเวลา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์และวิธีการสุ่มเก็บตัวอย่างที่แตกต่างกันในการศึกษาของนักวิจัย นอกจากนี้ การประเมินกำลัการผลิตสัตว์น้ำในแหล่งน้ำในช่วงปี 2508-2548 ปรากฏว่ากำลัการผลิตสัตว์น้ำเฉลี่ยสูงสุดอยู่ที่ 33.40 กิโลกรัม/ไร่ ในปี 2526 หลังจากนั้นกำลัการผลิตสัตว์น้ำเฉลี่ยลดลงมาเหลือเพียง 6.28 กิโลกรัม/ไร่ ในปี 2548 (ตารางที่ 1) อย่างไรก็ตาม การศึกษาสถานภาพทรัพยากรประมงในอ่างเก็บน้ำในปี 2554 พบว่าทรัพยากรประมงในอ่างเก็บน้ำตกอยู่ในสถานะเสื่อมดูลอย่างรุนแรง สัตว์น้ำที่โดดเด่น ได้แก่ ปลาช่อนหลังดำซึ่งเป็นปลาขนาดเล็ก อายุสั้น และมีมูลค่าทางเศรษฐกิจต่ำ (วารินทร์, 2556) ทั้งนี้เป็นผลมาจากการเพิ่มขึ้นของชาวประมงและเครื่องมือประมง การใช้เครื่องมือประมงที่ผิดกฎหมาย การขาดจิตสำนึกของชาวประมง การมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชนยังไม่ทั่วถึง ตลอดจนมาตรการในการกำกับดูแลที่ไม่ทั่วถึง

ตารางที่ 1 การสำรวจชีวประมงในอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์ในแต่ละช่วงเวลา

ปี	ชนิดปลาที่พบ	กลุ่มประชากรปลา/ชนิด	กำลังการผลิต	ที่มา
* 2508	76		19.58 กก./ไร่	- Sidthimunka <i>et al.</i> , 1967
** 2509	52		29.61 กก./ไร่	- Sidthimunka <i>et al.</i> , 1967
2510	62	กลุ่มปลาตะเพียน 21.58 %	26.35 กก./ไร่	- งานสำรวจชีวประมงในอ่างเก็บน้ำ เขื่อนอุบลรัตน์, 2511
2513	58		10.72กก./ไร่	- เสน่ห์, 2513
2514	67		12.67 กก./ไร่	- เสน่ห์และสมศักดิ์, 2514
2516	68		19.00 กก./ไร่	- วิชัยและพิชัย, 2516
2524	38	กลุ่มปลาตะเพียน 75.8% กลุ่มปลาไม่มีเกล็ด 13.8% กลุ่มปลาช่อน 1.5% และปลาอื่นๆ 9.0%	28.60 กก./ไร่	- อรุณและอุปถัมภ์, 2524-2525
2525	36	กลุ่มปลาตะเพียน 71.6% กลุ่มปลาไม่มีเกล็ด 6.4% กลุ่มปลาช่อน 7.7% และปลาอื่นๆ 14.3%	27.50 กก./ไร่	- อรุณและอุปถัมภ์, 2524-2525
2526	37	กลุ่มปลาตะเพียน 43.5% กลุ่มปลาไม่มีเกล็ด 5.6% กลุ่มปลาช่อน 23.8% และปลาอื่นๆ 27.1%	33.40 กก./ไร่	- อุปถัมภ์และอรุณ, 2524-2525
2528	27	กลุ่มปลาตะเพียน 37.3% กลุ่มปลาไม่มีเกล็ด 0.3% กลุ่มปลาช่อน 30.7% และปลาอื่นๆ 31.7%	12.55 กก./ไร่	- ครรชิต, 2528
2548	67	กลุ่มปลาตะเพียน 60%	6.28 กก./ไร่	- บุญส่งและคณะ, 2548
2549	62	กลุ่มปลาตะเพียน 74.78% กลุ่มปลาไม่มีเกล็ด 4.2% กลุ่มปลาช่อน 11.82% และปลาอื่นๆ 9.2%		- จารึกและเบญจมาศ, 2549
2554	45	ปลาช้อยอกหลังดำ ปลาแป้นแก้ว ปลาไส้ตันตาขาว		- วารินทร์, 2556

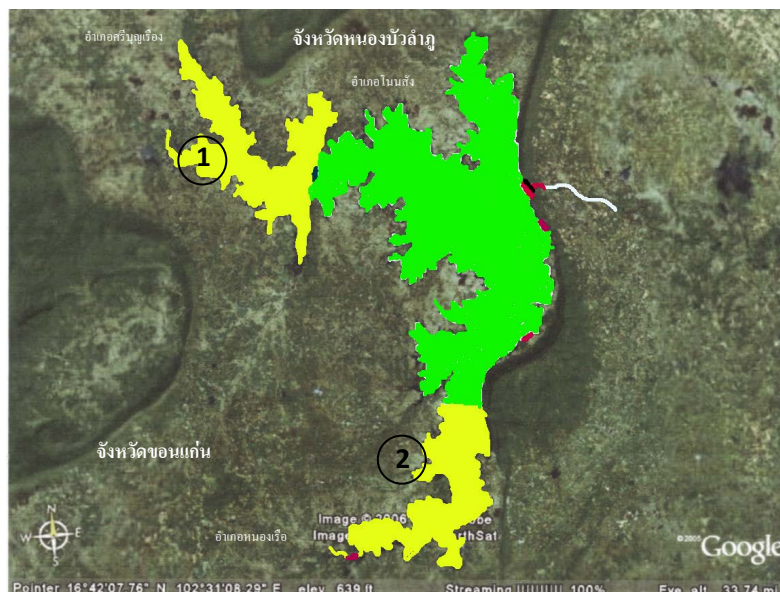
หมายเหตุ : * ก่อนสร้างเขื่อน , ** หลังสร้างเขื่อน

แหล่งแพร่พันธุ์วางไข่และเลี้ยงตัวอ่อน

แหล่งวางไข่และเลี้ยงตัวอ่อนของสัตว์น้ำที่สำคัญมี 2 บริเวณ (รูปที่ 2) (www.fisheries.go.th/fpo-nongbua/ubolratmanage/data/egg.html)

1. บริเวณลำน้ำพองมีเนื้อที่ประมาณ 16,000 ไร่ เริ่มต้นจากบ้านท่าลาด หมู่ที่ 4 ตำบลหนองเรือ อำเภอนนทบุรี จังหวัดหนองบัวลำภู และบ้านโป่งสังข์ หมู่ที่ 7 ตำบลห้วยทอง อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น ขึ้นไปจนถึงบริเวณต้นลำน้ำพอง บริเวณบ้านทรายมูล หมู่ที่ 4 ตำบลทรายมูล อำเภอศรีบุญเรือง จังหวัดหนองบัวลำภู

2. บริเวณลำน้ำเชิญมีพื้นที่ประมาณ 13,000 ไร่ เริ่มต้นจากบ้านหนองผือ หมู่ที่ 7 ตำบลหนองผือ อำเภอหนองเรือและบ้านไคร่นุ่น หมู่ที่ 3 ตำบลกุดขอนแก่น อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น มาสิ้นสุด ณ หนองแซง ตำบลหนองเรือ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น

รูปที่ 2 แหล่งวางไข่และเลี้ยงตัวอ่อนของปลาในอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์

การทำประมง

ประชากรที่อาศัยอยู่รอบอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์ในระยะทางไม่เกิน 3 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดขอนแก่น จำนวน 4 อำเภอ ได้แก่ อำเภออุบลรัตน์ อำเภอหนองเรือ อำเภอภูเวียง และอำเภอหนองนาคำ จังหวัดหนองบัวลำภู จำนวน 2 อำเภอ ได้แก่ อำเภอนนทบุรี และอำเภอศรีบุญเรือง โดยมีหมู่บ้านที่มีพื้นที่ติดกับอ่างเก็บน้ำจำนวนทั้งสิ้น 101 หมู่บ้านในปี 2555 มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 11,687 ครัวเรือน โดยเป็นครอบครัวของชาวประมง 4,870 ครัวเรือน และมีสมาชิกจำนวน 25,264 คน ชาวประมงส่วนใหญ่จับปลาเป็นอาชีพหลัก รับจ้างเป็นอาชีพรอง โดยมีประสบการณ์การทำประมงเฉลี่ยมากกว่า 20 ปี ส่วนมากทำอาชีพสืบทอดจากบิดามารดา

เครื่องมือประมงหลักที่ใช้ในการจับปลาได้แก่ ข่าย เบ็ดราว เบ็ดปัก แห ลอบสวิง ฦวมก ไซ และตุ้ม ส่วนเครื่องมือประมงที่ทำลายล้างทรัพยากรสัตว์น้ำในอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์ค่อนข้างมากเป็นการใช้อวนลากกันทางเดินของสัตว์น้ำประกอบเข้ากับเครื่องมือยอขันช่อ ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ฝ่าฝืนพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ. 2490 แต่เป็นที่นิยมใช้กันมาก เนื่องจากสามารถจับปลาได้ทุกชนิด ทุกขนาด และจับได้ในปริมาณมาก คุ่มค่าต่อการลงทุน แต่เสี่ยงต่อการจับกุมของเจ้าหน้าที่ ในปี 2551 มีชาวประมงขึ้นทะเบียนเครื่องมือยอขันช่อไว้ 720 ราย นอกจากนี้ ยังมีเครื่องมือที่ฝ่าฝืนพระราชบัญญัติการประมงประเภทอื่นๆ ได้แก่ แหลาก โพงพาง ข่ายกางกัน จีบ ลอบตัวหนอน อวนล้อมกรำในช่วงฤดูน้ำลด อวนทับตลิ่ง ยาเปื้อนมา และกระแสไฟฟ้าช็อตปลา

เรือที่ใช้ในการทำประมงมีทั้งเรือพาย แต่ส่วนมากเป็นเรือที่มีเครื่องยนต์ ความยาวเกิน 7 เมตร ระยะเวลาทำประมงเฉลี่ยประมาณ 10 เดือนในหนึ่งปี ในฤดูหนาวจำนวนชาวประมงและวันที่ทำการประมงจะลดลง ผลการจับสัตว์น้ำในช่วงฤดูฝนเฉลี่ย 24.7 กิโลกรัม/วัน ในฤดูหนาวและฤดูร้อนเฉลี่ย 10.3 และ 13.7 กิโลกรัม/วัน ตามลำดับ โดยมีรายได้เฉลี่ยอยู่ในช่วง 1,961–3,074 บาท/เดือน แตกต่างกันไปในแต่ละฤดู (หน่วยบริหารจัดการประมงน้ำจืดเขื่อนอุบลรัตน์, ติดต่อส่วนตัว)

รูปที่ 3 การใช้อวนลากกันทางเดินของสัตว์น้ำประกอบเข้ากับเครื่องมือยอขันช่อ
(ที่มา: หน่วยบริหารจัดการประมงน้ำจืดเขื่อนอุบลรัตน์)

ปริมาณการจับสัตว์น้ำ

ผลการจับสัตว์น้ำในอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์ช่วงระหว่างปี 2512–2556 พบว่า ในปี 2519 มีปริมาณการจับสูงสุดที่ 2,521.8 ตัน สัตว์น้ำที่จับได้มากที่สุด 5 อันดับแรก ได้แก่ ปลาสร้อยขาว ปลากะมัง ปลาสร้อยนกเขา ปลาบู และปลาชิวแก้ว ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้น้อยที่สุด พบในปี 2549 เพียง 619.4 ตัน ปลาที่จับได้มากที่สุด 5 อันดับแรก ได้แก่ ปลาสร้อยขาว ปลากะมัง ปลาสวาย ปลาสร้อยนกเขา และปลาชิวแก้วส่วนปีล่าสุด 2556 ปริมาณการจับสัตว์น้ำอยู่ที่ 1,451.2 ตัน (ตารางที่ 2) สัตว์น้ำที่จับได้มากที่สุด 5 อันดับแรก ได้แก่ ปลาสร้อยขาว ปลากะมัง

ปลานิล ปลาตะเพียนขาว และปลาสวาย (ตารางที่ 3) ผลผลิตสัตว์น้ำที่ได้จากการจับใช้เพื่อบริโภคในครัวเรือน และ/หรือนำไปจำหน่ายเป็นรายได้เลี้ยงดูครอบครัว

ตารางที่ 2 ปริมาณสัตว์น้ำที่จับจากอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์ระหว่างปี 2512-2556

ปี	ปริมาณ (ตัน)	ปี	ปริมาณ (ตัน)
2512	1,825.0	2535	1,272.4
2513	1402.9	2536	1,286.1
2514	2,088.9	2537	1,131.3
2515	1,670.9	2538	1,670.7
2516	1,979.7	2539	1,479.1
2517	2,430.5	2540	1,159.6
2518	1,441.5	2541	893.5
2519	2,521.8	2542	885.2
2520	2,238.0	2543	931.0
2521	1,841.1	2544	1,164.2
2522	1,490.0	2545	1,048.1
2523	1,306.2	2546	1,274.2
2524	1,981.0	2547	1,412.3
2525	2,022.1	2548	1,153.4
2526	2,155.3	2549	619.4
2527	1,794.7	2550	1,124.2
2528	1,115.6	2551	1,890.2
2529	1,746.3	2552	893.0
2530	1,506.2	2553	1,731.8
2531	1,724.6	2554	1,890.2
2532	2,267.6	2555	1,377.6
2533	1,651.2	2556	1451.2
2534	1,566.6		

ที่มา : หน่วยบริหารจัดการประมงน้ำจืดเขื่อนอุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น

ตารางที่ 3 ชนิดและปริมาณสัตว์น้ำที่จับจากอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์ในปี 2556

ลำดับ	ชนิดสัตว์น้ำ	ปริมาณ (กิโลกรัม)
1	สร้อยขาว	535,545.13
2	กระมัง	217,680.30
3	นิล	98,609.18
4	ตะเพียนขาว	86,089.20
5	สวาย	82,790.91
6	กะสุบ	69,376.35
7	สร้อยนกเขา	53,150.18
8	ปู	34,209.24
9	ซ่า	33,929.47
10	ไส้ตัน	29,857.53
11	กตเทือง	26,576.13
12	ชีวก้าว	25,320.30
13	หมอช้างเหยียบ	23,686.20
14	สลาด	23,496.74
15	แขยง	21,661.46
16	เนื้ออ่อน	20,097.48
17	ช่อน	10,389.91
18	กะทิง	9,253.56
19	ชะโอน	8,706.77
20	แปบ	7,426.09
21	เค้า	5,267.50
22	หน้าหมอง	4,387.52
23	กราย	3,898.74
24	ชะโด	2,326.08
25	กระดี่	1,995.19
26	หมอไทย	1,850.28
27	จิ้น	1,390.50
28	ปักไก่อ	1,322.42

(ต่อ)

ลำดับ	ชนิดสัตว์น้ำ	ปริมาณ (กิโลกรัม)
29	พรหม	1,208.00
30	กตแก้ว	1,206.40
31	ตะเพียนทราย	1,105.11
32	สลิด	1,044.96
33	ดุก	879.10
34	หลังเกาะ	806.59
35	หลด	732.65
36	กุ้งก้ามกราม	662.10
37	กาดำ	627.36
38	กระตู่เหว	336.73
39	หมู	322.99
40	พอน	318.02
41	ยี่สก	307.00
42	นวลจันทร์	301.30
43	กาแดง	272.32
44	ทรงเครื่อง	272.32
45	บึก	240.00
46	ไหล	109.80
47	ปักเป้า	76.80
48	รากกล้วย	40.00
49	กะพงขาว	28.90
50	กะโห้	10.10
51	จะละเม็ด	9.60
52	ไน	4.40
รวม		1,451,212.88

ที่มา : ศูนย์วิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืดขอนแก่น

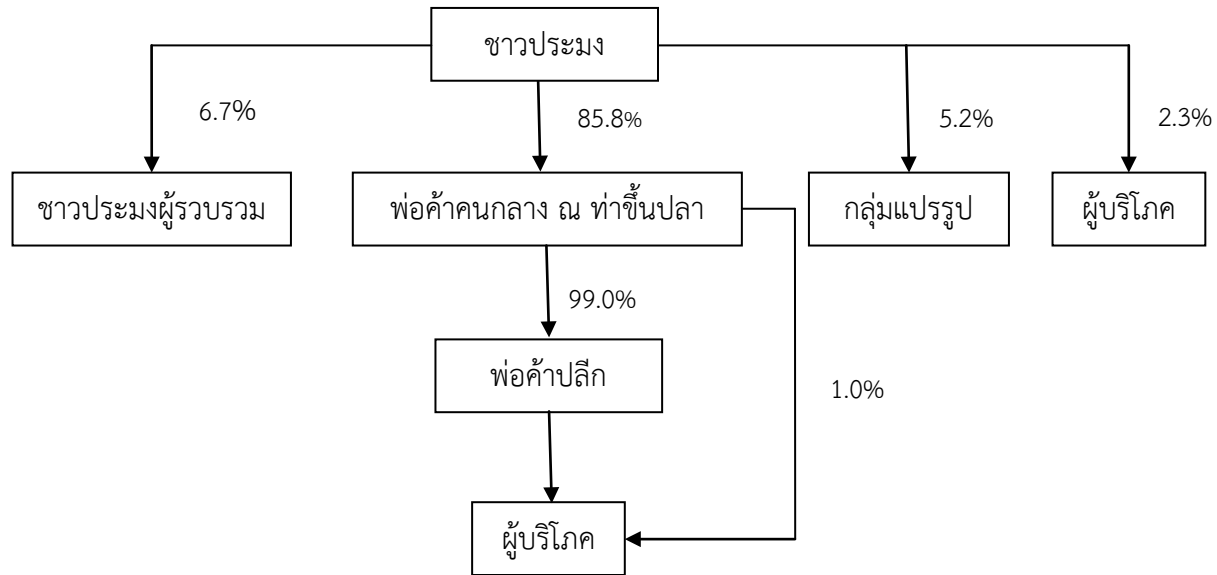
แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงชนิดสัตว์น้ำ

จากการเก็บสถิติผลการจับสัตว์น้ำ ณ ท่าขึ้นปลาจำนวน 29 แห่ง โดยหน่วยบริหารจัดการประมงน้ำจืด เชื้อนอุปรัตน์ร่วมกับหน่วยวิจัยและพัฒนาทรัพยากรประมงน้ำจืดเชื้อนอุปรัตน์ ตั้งแต่ปี 2512-2550 พบการเปลี่ยนแปลงของชนิดสัตว์น้ำดังนี้

- 1) ชนิดปลาที่อยู่ในภาวะใกล้สูญพันธุ์จากอ่างเก็บน้ำเชื้อนอุปรัตน์ ได้แก่ ปลากระสง และปลากาดำ (พบน้อยลงตั้งแต่ปี 2520) ปลาพรม (พบน้อยลงตั้งแต่ปี 2531) และปลาชะโด (พบน้อยลงตั้งแต่ปี 2535)
- 2) ชนิดปลาที่พบใหม่ในอ่างเก็บน้ำเชื้อนอุปรัตน์ ได้แก่ ปลาชีวก้าว (พบตั้งแต่ปี 2517) ปลานิล และปลาเย่สกเทศ (พบตั้งแต่ปี 2534) ปลากระทิง ปลาชะโอน และปลาสรวย (พบตั้งแต่ปี 2535) ปลาตดแก้ว และปลาจิ้น (พบตั้งแต่ปี 2548)
- 3) ชนิดปลาที่มีผลผลิตอย่างต่อเนื่องได้แก่ ปลาตดเหลือง ปลากระมัง ปลากระสูบ ปลาแขยง ปลาเค้ ปลาช่อน ปลาซ่า ปลาตุ๊ก ปลาตะเพียน ปลาเนื้ออ่อน ปลาบู ปลาสร้อยขาว ปลาสร้อยนกเขา ปลาสลาด ปลาหมอช้างเหยียบ ปลาหลด และปลาอื่นๆ

การตลาดสินค้าสัตว์น้ำ

การตลาดของสินค้าสัตว์น้ำจากอ่างเก็บน้ำเชื้อนอุปรัตน์เริ่มจากชาวประมงและ/หรือชาวประมงผู้รวบรวม นำสัตว์น้ำที่จับได้มาจำหน่าย ณ ท่าขึ้นปลาโดยมีการแยกชนิดสัตว์น้ำแต่ละชนิดตามราคา ซึ่งน้ำหนัก จากนั้นพ่อค้าคนกลางที่ทำขึ้นปลาจะนำบางส่วนบรรจุในถังน้ำแข็ง บางส่วนไม่บรรจุ รอพ่อค้าปลีกมาซื้อในลำดับต่อไป ซึ่งพ่อค้าปลีกต้องมาซื้อสัตว์น้ำจากพ่อค้าคนกลางที่ทำขึ้นปลาเท่านั้น ไม่สามารถซื้อจากชาวประมงโดยตรง เนื่องจากพ่อค้าคนกลางที่ทำขึ้นปลาเป็นเจ้าของท่าและได้มีข้อตกลงกับชาวประมงไว้ล่วงหน้า ไม่ว่าปริมาณสัตว์น้ำจะมากหรือน้อย พ่อค้าคนกลางต้องรับซื้อปลาจากชาวประมงทั้งหมด โดยราคารับซื้อสัตว์น้ำจากชาวประมง พ่อค้าคนกลางที่ทำขึ้นปลาจะเป็นผู้กำหนด โดยพิจารณาจากปริมาณสัตว์น้ำเป็นสำคัญ หากปริมาณสัตว์น้ำมีมากราคาจะถูกลง ทั้งนี้การกำหนดราคาของพ่อค้าคนกลางต้องขึ้นกับความสามารถในการรับซื้อของพ่อค้าลำดับถัดไปด้วย โดยมีสัดส่วนของสินค้าสัตว์น้ำที่ชาวประมงจำหน่ายให้กับพ่อค้าคนกลางร้อยละ 92.5 ให้แก่กลุ่มแปรรูปร้อยละ 5.2 และจำหน่ายปลีกร้อยละ 2.3 (รูปที่ 4)

รูปที่ 4 เส้นทางการตลาดของสินค้าสัตว์น้ำที่จับจากอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์

การแปรรูปสัตว์น้ำ

สัตว์น้ำที่จับจากอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์ นอกจากนำไปบริโภคเป็นอาหารโดยตรง ยังมีการนำไปเป็นวัตถุดิบในการแปรรูปเพื่อเพิ่มมูลค่าเป็นผลิตภัณฑ์ชนิดต่างๆ ซึ่งกิจกรรมการแปรรูปสัตว์น้ำมีทั้งระดับครัวเรือนไปจนถึงวิสาหกิจชุมชน ก่อให้เกิดการพัฒนาอาชีพ สร้างรายได้ และพึ่งตนเองของชุมชนประมง

ปลาแห้ง การทำปลาแห้งเป็นการถนอมอาหารขั้นพื้นฐาน ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมในครัวเรือน โดยสามีมักเป็นชาวประมงหาปลาเพื่อนำมาบริโภคในครัวเรือน ส่วนที่เหลือให้ภรรยา/สมาชิกในครอบครัวแล้วตากแห้ง (รูปที่ 5) เพื่อจำหน่ายเป็นรายได้เสริม โดยมีพ่อค้า/แม่ค้ามารับซื้อถึงที่บ้าน หรือแม่บ้านบางรายอาจนำไปจำหน่ายเอง ซึ่งจะเห็นได้จากผลิตภัณฑ์ดังกล่าววางจำหน่ายริมถนนสายหลัก (รูปที่ 6)

รูปที่ 5 การแปรรูปปลาชนิดต่างๆเป็นปลาแห้งโดยตากบนแคร่ร่อนในลอนภายใต้แสงอาทิตย์

รูปที่ 6 ผลิตภัณฑ์ปลาแห้งที่วางจำหน่ายริมถนนสายหลัก

ปลาร้า ผู้ผลิตปลาร้ารายใหญ่ส่วนมากเป็นเป็นกลุ่มพ่อค้าปลีกที่รับซื้อปลาจากชาวประมง ปลาที่ได้จึงมีปริมาณมาก ตลอดจนสามารถคัดแยกชนิดและขนาดปลาได้ก่อนนำไปทำการผลิต ทำให้มีผลิตภัณฑ์หลากหลายรูปแบบ ส่วนผู้ผลิตปลาร้ารายเล็กมักเป็นกลุ่มชาวประมงที่ใช้ปลาที่เหลือจากการจำหน่ายให้แก่กลุ่มพ่อค้าคนกลาง ซึ่งมักเป็นปลาขนาดเล็ก และเน้นการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ชนิดปลาที่นิยมนำมาผลิตปลาร้าได้แก่ ปลาสวายคิดเป็นร้อยละ 70 และปลาอื่นๆคิดเป็นร้อยละ 30 ปริมาณการผลิตปลาร้าสำหรับผู้ประกอบการรายใหญ่เฉลี่ยอยู่ที่ 28,540 กิโลกรัม/ปี ส่วนผู้ประกอบการรายเล็กมีปริมาณการผลิตเฉลี่ยอยู่ที่ 1,034 กิโลกรัม/ปี แนวโน้มการผลิตปลาร้าเพิ่มขึ้นทุกปี เนื่องจากปลาที่จับได้จากแหล่งน้ำมีขนาดเล็กและมูลค่าต่ำ จึงมีการนำไปทำปลาร้ามากยิ่งขึ้น ตลอดจนความต้องการของตลาดเพิ่มมากขึ้นเพราะผู้ผลิตปลาร้าเพื่อบริโภคในครัวเรือนมีจำนวนลดลง

รูปที่ 7 ผลิตภัณฑ์ปลาร้าปลาสวาย สินค้า OTOP ประจำจังหวัดขอนแก่น

(ที่มา: http://www.kk.ru.ac.th/product_ubonrat.htm)

สำหรับการตลาดของผลิตภัณฑ์ปลาร้า ผู้ประกอบการรายเล็กมีสัดส่วนการจำหน่ายให้แก่พ่อค้าคนกลางในท้องถิ่นคิดเป็นร้อยละ 70 ผู้บริโภคในท้องถิ่นร้อยละ 20 และพ่อค้าจากต่างจังหวัดร้อยละ 10 ส่วนผู้ประกอบการรายใหญ่มีสัดส่วนการจำหน่ายให้แก่พ่อค้าในจังหวัดใกล้เคียงร้อยละ 70 พ่อค้าในท้องถิ่นร้อยละ 25 และผู้บริโภคในท้องถิ่นร้อยละ 5

ปลาต้มและผลิตภัณฑ์อื่นๆ การทำปลาต้มชนิดต่างๆและผลิตภัณฑ์อื่นๆ การแปรรูปปลาในเชิงธุรกิจมักเป็นการรวมกลุ่มของแม่บ้านที่ดำเนินธุรกิจในระดับวิสาหกิจชุมชน กลุ่มแม่บ้านแปรรูปปลาที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักได้แก่ “กลุ่มแปรรูปปลาบ้านท่าลาด” ซึ่งมีที่ทำการของกลุ่มอยู่เลขที่ 25 หมู่ที่ 4 บ้านท่าลาด ตำบลหนองเรือ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 25 เมษายน 2545 มีสมาชิกเริ่มแรกเพียง 6 คน โดยเริ่มต้นจากการทำปลาแดดเดียว ปัจจุบันมีสมาชิกจำนวนทั้งสิ้น 19 คน (รูปที่ 8) ผลิตภัณฑ์ที่กลุ่มแม่บ้านฯนี้ผลิต ได้แก่ ปลาต้มตัว ปลาต้มสายเดี่ยว ส้มไข่ปลา ส้มปลาสวย หม่าปลา ปลาสวยเส้นปรุงรส กลุ่มแม่บ้านฯนี้ได้รับรางวัลวิสาหกิจชุมชนดีเด่นในระดับจังหวัดหนองบัวลำภูเมื่อปี 2552 โดยมี “ปลาต้มสายเดี่ยว” เป็นผลิตภัณฑ์ยอดเยี่ยม

รูปที่ 8 กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านท่าลาดที่แปรรูปปลาเป็นผลิตภัณฑ์ชนิดต่างๆ

รูปที่ 9 การแปรรูปปลาเป็นผลิตภัณฑ์ชนิดต่างๆของกลุ่มแปรรูปปลาบ้านท่าลาด

หม่ำปลา

ส้มไข่ปลา

ส้มปลาหวาน

ปลาส้มตัว

ปลาส้มสายเดี่ยว

ปลาเส้นปรุงรส

รูปที่ 10 ผลิตภัณฑ์ชนิดต่างๆที่กลุ่มแปรรูปปลาบ้านท่าลาดผลิตจำหน่าย

(<http://www.fisheries.go.th/fpo-nongbua/worksnew/infor/fish.html>)

ปลาที่ใช้ในการแปรรูป ได้แก่ ปลาตะเพียน ปลานวลจันทร์เทศ ปลาสร้อยขาว ปลากระมัง และปลาหวาน โดยปลาที่ใช้เป็นหลักเป็นปลาตะเพียนและปลานวลจันทร์เทศ ซึ่งใช้ในการผลิตปลาส้มตัวและปลาส้มสายเดี่ยว ปลาที่จับจากอ่างเก็บน้ำเพียงแหล่งเดียวไม่เพียงพอกับความต้องการในการใช้เป็นวัตถุดิบ กลุ่มแม่บ้านกลุ่มนี้ต้องสั่งซื้อจากทางภาคกลางเฉลี่ยวันละ 400 กิโลกรัม

นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มแม่บ้านอีก 2 กลุ่ม ที่เป็นที่รู้จักและแปรรูปปลาเป็นผลิตภัณฑ์ที่คล้ายคลึงกัน ได้แก่ กลุ่มแปรรูปปลาบ้านห้วยบงตั้งอยู่หมู่ที่ 5 บ้านห้วยบง ตำบลโนนเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู มีสมาชิกจำนวน 16 คน โดยทำการผลิตปลาส้มตัว ปลาส้มสายเดี่ยว ปลาแดดเดียว หม่ำปลา และส้มปลาทอง ปลาที่ใช้ในการแปรรูป ได้แก่ ปลาตะเพียน ปลานวลจันทร์เทศ ปลาสร้อยขาว และปลากระมัง โดยปลาตะเพียนและปลานวลจันทร์เทศเป็นวัตถุดิบหลักที่ใช้ในการแปรรูปเป็นปลาส้มตัวและปลาส้มสายเดี่ยว ปลาจากอ่างเก็บน้ำเพียงแหล่งเดียวไม่เพียงพอ กลุ่มแม่บ้านกลุ่มนี้ต้องสั่งซื้อจากทางภาคกลางเฉลี่ยวันละ 200 กิโลกรัม ส่วนกลุ่มแปรรูปปลาบ้านโคกกลางสามัคคีตั้งอยู่หมู่ที่ 11 บ้านโคกกลางสามัคคี ตำบลโนนสัง อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู มีสมาชิกดำเนินงานจำนวน 9 คน ทำการผลิตปลาส้มตัว ปลาส้มสายเดี่ยว ปลาแดดเดียว หม่ำปลา และส้มปลาทอง ปลาที่ใช้เป็นวัตถุดิบในการแปรรูป ได้แก่ ปลาตะเพียน ปลานวลจันทร์เทศ ปลาสร้อยขาว และปลากระมัง โดยส่วนใหญ่เป็นปลาจากอ่างเก็บน้ำ กลุ่มแม่บ้านกลุ่มนี้ใช้ปลาเป็นวัตถุดิบเฉลี่ยวันละ 100 กิโลกรัม

คำขอบคุณ

ผู้เขียนขอขอบคุณคุณเดชา รอดระรัง ผู้อำนวยการศูนย์วิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืดขอนแก่น คุณไพฑูรย์ วงชัยยา และคุณพรหมเพชร ดวงมะลา หน่วยบริหารจัดการทรัพยากรประมงน้ำจืดเขื่อนอุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น ที่พาไปเยี่ยมชมและให้ข้อมูลการทำการประมงและกิจกรรมเกี่ยวเนื่องกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรประมงจากอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์

เอกสารอ้างอิง

กรมประมง. 2554. การพัฒนาและบริหารจัดการด้านการประมงน้ำจืดของไทย. กรมประมง, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. 90 หน้า.

การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. เขื่อนอุบลรัตน์. แหล่งที่มา: <http://www.egat.co.th>. ค้นเมื่อวันที่ 26 มิถุนายน 2556.

ครุฑ วัฒนาดีกุล. 2528. การสำรวจประชากรปลาในอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์ ปี 2528. รายงานประจำปี 2528. งานพัฒนาประมงแหล่งน้ำขนาดใหญ่ (เขื่อนอุบลรัตน์). กองประมงน้ำจืด, กรมประมง. 92 หน้า

จารึก นาชัยเพิ่ม และเบญจมาศ มุสิแก้ว. 2549. โครงสร้างและการแพร่กระจายของประชาคมปลาในอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์. เอกสารวิชาการฉบับที่ 59/2549. สำนักวิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืด, กรมประมง. 55 หน้า.

บุญส่ง ศรีเจริญธรรม, บุญรัตน์ จันทร์สว่าง และมณฑรพ กากแก้ว. 2548. ความหลากหลาย ความชุกชุม และการแพร่กระจายของประชาคมปลาในอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์. สารวิชาการประมงฉบับที่ 1. สำนักวิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืด, กรมประมง. หน้า 111-114.

วารินทร์ ธนาสมหวัง. 2556. สถานภาพทรัพยากรประมงในแหล่งน้ำนิ่งและแหล่งน้ำไหลขนาดใหญ่บางแห่งในปี 2554. เอกสารวิชาการฉบับที่ 2/2556 ราชการบริหารส่วนกลาง, กรมประมง. 49 หน้า.

สำนักงานประมงจังหวัดหนองบัวลำภู. การบริหารจัดการด้านการประมงอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์; แหล่งแพร่พันธุ์วางไข่และเลี้ยงตัวอ่อน. แหล่งที่มา <http://www.fisheries.go.th/fpo-nongbua/ubolratmanange/data/egg.html> ค้นเมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2557.

เสนห์ ผลประสิทธิ์. 2513. การศึกษาประชากรปลาในอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์. รายงานประจำปี 2513.

หน่วยงานพัฒนาประมงในอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์. กองบำรุงพันธุ์สัตว์น้ำ. กรมประมง. 171 หน้า.

อรุณ หนูเกื้อ และอุปถัมภ์ ภาณุตานนท์ ณ มหาสารคาม. 2524-2525. งานพัฒนาประมงในอ่างเก็บน้ำเขื่อน
อุบลรัตน์. กองประมงน้ำจืด, กรมประมง. 134 หน้า.

อุปถัมภ์ ภาณุตานนท์ ณ มหาสารคาม และอรุณ หนูเกื้อ. 2526. การสำรวจประชากรปลาในอ่างเก็บน้ำเขื่อน
อุบลรัตน์ 2526. รายงานประจำปี 2526. งานพัฒนาประมงในอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์. กองประมงน้ำจืด,
กรมประมง. 53 หน้า.

Sidthimunka, A. et al., 1968. Fisheries surveys in Ubolratana Reservoir between 1965-66.
Tech.Pap.Inland Fish.Div.Dep.Fish., Bangkok (in Thai).